

МОДЕЛЬ РЕГІОНАЛЬНОГО КОРПОРАТИВНОГО ОБ'ЄДНАННЯ РЕПОЗИТАРІЇВ БІБЛІОТЕК ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Розглядається модель створення регіонального корпоративно-го об'єднання репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: *модель, інституціональний репозитарій, регіональне корпоративне об'єднання бібліотек, електронні архіви, відкритий доступ, наукова комунікація.*

Рассматривается модель создания регионального корпоративного объединения библиотек высших учебных заведений Украины.

Ключевые слова: *модель, институциональный репозитарий, региональное корпоративное объединение библиотек, электронные архивы, открытый доступ, научная коммуникация.*

A model combining a regional corporate repositories libraries of higher educational institutions of Ukraine.

Key words: *model, institutional repository, regional corporate libraries, digital archives, open access, scholarly communication.*

Наукова комунікація має, як відомо, чотири основні складники: «реєстрація» нової ідеї чи дослідження; «сертифікація» якості дослідження; інформування про дослідження та його результати (через публікацію в науковому журналі, передусім); «архівування» результатів дослідження для доступів та використань. Перші три з них забезпечені журнальною моделлю, що пройшла перевірку часом (трьома з половиною століттями). Вона випробувана і доволі надійна, оскільки її серцем є система «peer review» — незалежного експертного оцінювання кожної статті. Четвертий — архівування, зберігання, збереження — завжди був прерогативою бібліотек (для друкованих видань). А у світі новітніх технологій — репозитаріїв або електронних архівів, зокрема — відкритого доступу [15]. Нині набуває актуальності питання розвитку електронної архівації, зокрема інституціональних репозитаріїв.

Акцентуємо увагу на архівах відкритого доступу (репозитаріях), оскільки їх легко організувати, вони недорогі у використанні і найефективніше впливають на розвиток науки й економіки, надаючи доступ до авторитетних наукових публікацій, які нині недоступні для більшості представників наукової спільноти. Архіви вільного доступу вже довели свою життєдіяльність низькою вартістю, простотою реалізації та стійким розвитком. Вони можуть стати ключовим фактором розвитку науки в усьому світі.

Важливість доступу до світової наукової інформації та надання доступу до національних наукових інформаційних ресурсів для

України є очевидною. Але існує багато перешкод, що гальмують процес широкого доступу до знань в Україні. Серед них: обмежені фінансові можливості бібліотек ВНЗ; відсутність надійної державної підтримки та належної правової бази щодо авторського права; брак професійних фахівців зі спеціальною та технічною освітою; недостатнє використання можливостей Інтернету.

Створення корпоративних регіональних мереж відкритих архівів, в яких організації, що мають стабільний доступ до Інтернету, можуть слугувати центрами доступу для інших, сприятимуть вирішенню цих проблем. Коли сформується потужна регіональна мережа архівів університетських бібліотек, це буде вигідно для всіх: регіональна наукова спільнота долучиться до світової наукової спільноти, а вчені, набувши доступу до раніше недосяжної інформації, зможуть інтенсивніше розвивати свої наукові ідеї та проводити дослідження.

Мета статті — створити проект моделі регіонального корпоративного об'єднання репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів, визначити перспективи його організації та розвитку в Україні.

Прикладом регіональної мережі університетських репозитаріїв є проект *NathiTrust Digital Library* — спільної Цифрової Бібліотеки від Консорціуму 52 академічних та університетських бібліотек США. Проект задумано як глобальна наукова бібліотека. В межах роботи нині поцифровано архіви 25 найкрупніших бібліотек ВНЗ США, це університети Каліфорнії, Вірджинії, Індіани, Мічигану, Іллінойса, Міннесоти й інших штатів. Більшість бібліотек, що погодилися на участь у проекті, свого часу вели співробітництво з компанією Google, яка працювала над створенням книжкового пошукача *Google Book Search*. Оскільки в бібліотеках збереглися копії відсканованих для Google книг, це уможливило поділитися ними з *NathiTrust*. Також у сховищі розмістили книги, поцифровані в рамках проекту *Yahoo! Open Content Alliance*. Цифрова бібліотека *NathiTrust* сьогодні має єдиний каталог архівів, доступ до якого забезпечений для ВНЗ усього світу [14; 16].

Місія *NathiTrust* — спільна організація, структуризація та зберігання на єдиній надійній платформі поцифрованих різними бібліотеками матеріалів, а також забезпечення доступу до спільно створюваного контенту. Наразі обсяги бібліотеки — 7,9 млн поцифрованих документів (355 terabytes of storage). Доступ: А/авторизований, тобто лише для користувачів бібліотек-членів Консорціуму. Забезпечується, до речі, через програмне забезпечення з відкритим кодом *Shibboleth* (як і у вітчизняному проекті *ElibUkr*). Пошук можливий по єдиному каталогу (серед бібліографічних записів, з подальшим доступом до повних текстів) чи контентний (по текстах документів). Можливий також пошук по тематичних колекціях: наприклад «Британська періодика 19 століття» (112 документів),

«Генеалогія» (2600 + документів), «Історія математики» (900 + документів) тощо. Основою Цифрової Бібліотеки є економічні вигоди: створювати і підтримувати кожному університету власну потужну цифрову бібліотеку — дорого! «Ми не такі багаті, щоб купувати дешеві речі», — вирішили американці і створюють «вскладчину» ось такий проект. Дійсно, краще заплатити якусь свою частку і спільними зусиллями збудувати вже справді потужну інфраструктуру Цифрової бібліотеки: технічна платформа, збереження, бекапи, налаштування, потужні сервери й інший хард, сплата персоналу — усе це спільно коштує дешевше, а також має інші переваги (спільне використання, всього контенту від всіх партнерів, уникнення дублювання в поцифровуванні тощо) [7; 14; 16].

Таким чином будують партнерство бібліотеки вищих навчальних закладів США. Цей досвід можна використати в напрямі корпоративної взаємодії бібліотек ВНЗ України.

Пропонуємо своє бачення моделі регіонального корпоративного об'єднання інституціональних репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів України.

У загальному вигляді поняття «модель» розглядається як зразок, що відтворює, імітує будову і дію об'єкта та використовується для здобуття нових знань про цей об'єкт [2].

Т. О. Колесникова пропонує бачення однієї з нових моделей функціонування та розвитку бібліотеки ВНЗ — «Бібліотека — інформаційний інтелект-центр». Вона зазначає, що, відповідно до бібліотеки ВНЗ, повна модель її як системи є комбінацією кількох локальних моделей, які відображають відібрані підсистеми. Її створення передбачає вирішення кількох якісно нових складових. Це, наприклад, розробка таких моделей бібліотек: організаційної (структурно-функціональної), технологічної, ресурсної, фінансово-економічної. Модель «Бібліотека — інформаційний ресурсний центр», позиціюється як банк ідей у деяких університетах Швеції, Хорватії та Росії. Ця модель передбачає виконання бібліотеками функцій інституціональних репозитаріїв як платформи для демонстрації всієї наукової продукції: наукових тез та дисертацій, звітів про науково-дослідницькі та проектно-конструкторські роботи, праць конференцій та препринтів тощо [6]. Отже, модель регіонального корпоративного об'єднання інституціональних репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів України необхідно розглядати як «інформаційно-ресурсну модель» їх корпоративної взаємодії.

У моделі наукової комунікації П.Хілза [17] виділено 6 компонентів: учений як виробник і споживач наукової інформації; наукове співтовариство; видавець; інформаційний продукт; бібліотечний працівник; нові комунікаційні технології. У цій моделі процес наукової комунікації є інтегральною й комплексною взаємодією всіх названих компонентів. Учений виробляє і використовує

наукову інформацію; наукове співтовариство забезпечує структуру, що збирає учених разом і допомагає поширювати інформацію та ефективно спілкуватися; видавець є агентом поширення (у такому разі він і сам може бути ученим, науковим співтовариством або комерційною організацією) продукту в багатьох формах (книги, журнали, звіти, «сіра» література та дисертації тощо). Бібліотечний працівник — посередник між ученим як споживачем та інформацією [4], а бібліотека — комунікаційним каналом, який забезпечує рух документної інформації (повідомлень) у часі та просторі [11]. У такому разі новими інформаційними технологіями можуть бути технології Відкритого доступу, які, зазвичай, мають місце в інституціональних закладах — бібліотеках ВНЗ.

У сформованій в «епоху Гутенберга» системі наукових комунікацій кожний учасник ланцюга мав свої чітко визначені функції «учений=> видавець=> бібліотека=> користувач» [8]. Нові реалії впливають на всіх учасників комунікаційного ланцюга й призводять до значного ускладнення та зміни в технології обміну інформацією, тобто до значних змін в означеному комунікаційному ланцюгу. Завдяки електронному середовищу сформувалися нові комунікаційні зв'язки: між автором і користувачем, видавцем і користувачем, бібліотекою та користувачем.

Дослідники вважають, що в новій моделі наукової комунікації всі учасники комунікаційного ланцюга зберігаються і забезпечують відповідний внесок у систему: видавці залучають авторів, рецензують, готують до друку і розповсюджують видання; бібліотеки акумулюють і зберігають документовані знання та задовольняють інформаційні потреби; Інтернет-технології стимулюють і підсилюють можливості авторів/користувачів, видавців і бібліотек, що робить систему реагентнішою [9]. З виникненням технологій відкритого доступу роль та внесок бібліотек у запропоновану систему зростають: бібліотеки на рівні видавців залучають авторів до створення електронних інформаційних ресурсів, акумулюють, зберігають та надають необмежений, безплатний (на відміну від видавців) доступ користувачам до наукових знань на основі новітніх Інтернет-технологій. Отже, до складових комунікаційного ланцюга можна додати відкритий доступ.

Тож модель комунікаційного ланцюга наукової комунікації схематично можна проілюструвати таким чином (рис.).

При цьому складові комунікаційного ланцюга можуть діяти на різних рівнях взаємодії та мати зворотний зв'язок. Пропонуємо до уваги такі варіанти комунікаційного ланцюга:

- учений< > видавець<> відкритий доступ;
- учений<> бібліотека<> відкритий доступ;
- учений<> користувач<> відкритий доступ;
- учений<> видавець<> користувач<> відкритий доступ;

- учений <> бібліотека <> користувач <> відкритий доступ;
- видавець <> бібліотека <> користувач <> відкритий доступ;
- учений <> видавець <> бібліотека <> користувач <> відкритий доступ.

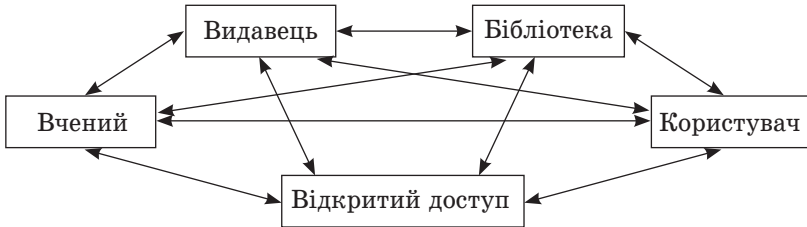

Рис. Комунікаційний ланцюг наукової комунікації

У цій системі велику роль відіграє бібліотека як невід’ємна складова комунікаційного ланцюга. При цьому важливу роль у поширенні ідей відкритого доступу відіграють саме бібліотеки ВНЗ (інституціональні заклади), зокрема у формуванні електронних наукових ресурсів, їх зберіганні, розповсюдженні та наданні доступу до наукової інформації через створення інституціональних репозитаріїв.

Нині не існує ідеальної моделі репозитарію. Все ще триває становлення, напрацювання відповідних стандартів, технологій їх організації. Надзвичайно важливими є проекти об’єднання репозитаріїв країни як на рівні контенту, так і в справі спільної розбудови системи наукової комунікації [15].

Окремо діючому інституціональному репозитарію бібліотеки ВНЗ складно позиціювати себе на світовому інформаційному ринку. Цьому заважають певні причини: про такий репозитарій може бути відомо лише користувачам ВНЗ (при створенні корпоративного об’єднання інституціональних репозитаріїв, зокрема регіонального, користувачка аудиторія буде значно більшою); використання наукової інформації матиме односторонній характер, спрямований на використання наукових здобутків лише конкретної інституції (під час створення корпоративного об’єднання інституціональних репозитаріїв, зокрема регіонального, відбувається поширення наукової інформації в об’єднаній науковій спільноті бібліотек ВНЗ, спрямоване на використання та розробку нових наукових здобутків регіону в цілому); локальний науковий інформаційний ресурс інституції буде не таким популярним у світовому інформаційному науковому просторі як потужне регіональне корпоративне об’єднання інституціональних репозитаріїв; самотужки оплачувати підтримку провайдерів щодо виходу до світового інформаційного простору значно складніше, ніж створити єдиний регіональний портал корпоративного об’єднання інституціональних репозитаріїв.

Ініціатива створення Регіонального консорціуму репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів України повинна бути за бібліотеками внз. Цю позицію підтверджує світовий досвід бібліотек внз, де кожна бібліотека вищого навчального закладу створює свій електронний архів (репозитарій) та прагне їх об'єднання. Світовий досвід свідчить, що створення інституціональних репозитаріїв — це ініціатива «знизу», тобто ініціатива самих учених та фахівців із інформації. Зазвичай, державні установи та міждержавні організації долучаються до цього процесу на пізніх етапах їх розвитку.

Зарубіжні країни, що приєдналися та активно розвивають ідеї відкритого доступу, використовують модель національного проекту під час створення репозитаріїв та їх об'єднання, доступ до наукових публікацій у яких відбувається через відкритий національний портал (Японія — Федерація Цифрових Репозитаріїв (DRF) країни, національний портал JAIRO [3]; Франція — проєкт HAL та Швеція — національний проєкт SVER [13]; Німеччина — проєкт Vascoda) [12].

В Україні створення єдиної національної моделі відкритого доступу до наукової інформації можливе за регіональної підтримки. На регіональному рівні основою впровадження ідей відкритого доступу може бути модель єдиного регіонального проекту об'єднаних репозитаріїв регіону (Регіонального консорціуму репозитаріїв бібліотек ВНЗ) зі спільним порталом. При цьому ефективним у межах такого проекту буде використання моделі розподіленого доступу, тобто створення регіональної мережі розподілених архівів, що сприятиме створенню регіональної академічної мережі та подальшому розвитку мережевої взаємодії (таку модель застосовують у Великобританії) [5]. У разі створення такої моделі виникає можливість імпортування даних з локальних електронних архівів.

Мета створення консорціуму — спільна організація, зберігання та надання доступу до поцифрованих документів наукового спрямування в єдиному регіональному порталі репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів України з обов'язковим дотриманням авторських прав.

Доступ на першому етапі створення авторизований — лише для користувачів бібліотек-членів Консорціуму. Для того, щоб мати доступ до електронних документів, необхідно бути користувачем будь-якої бібліотеки ВНЗ — члена консорціуму. У подальшому — без обмежень для всіх бажаючих. Єдина вимога — реєстрація користувача в базі даних.

Портал можна створити у вигляді каталогу з різними параметрами пошуку, наприклад, розміщених в алфавітному порядку бібліографічних записів що ведуть до повних текстів або надають посилання на репозитарій певного вищого навчального закладу з подальшим доступом у ньому до необхідного документа, а також

по текстах документів. Можливо також забезпечити пошук за певною тематикою чи предметною галуззю, певним автором, типами та видами матеріалів, певними спільнотами (факультети, кафедри), колекціями тощо. Такий каталог може містити також метадані репозитаріїв регіону, тобто бути репозитарієм відкритих електронних архівів регіону (подібно OpenDOAR).

Крім того, кожна бібліотека ВНЗ, створюючи свій локальний репозитарій та діючи в межах консорціуму, може відповідати за розвиток та повноту наповнення електронними документами окремої галузі знань у єдиному регіональному порталі репозитаріїв зв'язьських бібліотек. Це надасть змоги контролювати оперативність і гарантувати повноту наповнення кожної галузі знання, відображеної в порталі електронними документами та посилить відповідальність інституціональних закладів (прикладом подібної діяльності є підтримка Інтернет-порталу для наукової інформації в Німеччині Vascoda [12]).

Усім вищим навчальним закладам бібліотек-членів Консорціуму необхідно підтримувати політику відкритого доступу, така політика може бути рекомендаційною або обов'язковою. Рекомендаційна політика виявляється не завжди дієвою, оскільки не всі науковці вважають за потрібне надавати свої праці до репозитарію. У зв'язку з цим вважаємо, що інституціональним закладам України задля повноти формування електронних архівів необхідно підтримувати політику обов'язкового самоархівування ученими своїх публікацій. Серед існуючих в Україні інституціональних репозитаріїв лише два — Тернопільський технічний університет ім. І. Пулюя та Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна — дотримують політики щодо обов'язкового самоархівування ученими своїх публікацій в університетському архіві, політика всіх інших вищих навчальних закладів під час створення інституціональних репозитаріїв є рекомендаційною [15]. На наш погляд, політика обов'язкового самоархівування спонукає вчених відповідальніше ставитися до цього процесу. Ці дії можна назвати також політикою обов'язкового інституціонального електронного примірника, що надасть можливості кожному інституціональному закладу якнайповніше сформувати науковий та навчальний фонд електронних документів (науково-дослідницькі розробки певної інституції).

Організація інституціонального репозитарію ВНЗ має передбачати як поточну архівацію електронних наукових праць, так і поцифрування та подальше зберігання, використання і надання доступу до книжкових ретровидань науковців ВНЗ з метою якнайповнішого формування наукових електронних фондів певного навчального закладу.

Щодо економічних питань створення Регіонального консорціуму репозитаріїв бібліотек ВНЗ переваги полягають у тому, що не кожна

бібліотека ВНЗ сьогодні може й хоче створювати і підтримувати власний електронний архів через недостатнє матеріально-технічне та кадрове забезпечення. То ж спільно створений регіональний проєкт об'єднаних інституціональних репозитаріїв може вирішити ці проблеми, де кожен інституціональний заклад вносить якусь свою частку і спільними зусиллями будують уже справді потужну інфраструктуру єдиного електронного архіву.

Якщо бібліотека окремого вищого навчального закладу не може собі дозволити створення репозитарію, бібліотека — член консорціуму, маючи такі можливості, створює спеціальний сервіс для архівування документів, сторонніх інституції авторів. Такий сервіс можна створити й у єдиному порталі Регіонального консорціуму.

Роль кожної бібліотеки ВНЗ полягає в посиленні уваги до розповсюдження робіт певного автора, іміджу навчального закладу, на базі якого здійснюються дослідження, створення сучасного віртуального середовища для надання користувачам якісно нових електронних сервісів для інформаційного забезпечення наукових потреб і забезпечення довготривалого зберігання електронних документів, розміщених на серверах бібліотеки.

Що стосується програмного забезпечення, то адаптованішими до потреб електронних бібліотек є системи EPrints і Dspace [1; 10]. Застосування цих систем бібліотеками ВНЗ може бути найоптимальнішим варіантом створення відкритого наукового інформаційного простору регіону.

Організація та об'єднання електронних архівів відкритого доступу для університетів України може бути інформаційним навігатором до наукового світу, інструментарієм для розповсюдження створених ними інтелектуальних продуктів та обміну результатами досліджень зі світовим товариством.

Отже, створення та об'єднання інституціональних репозитаріїв на різних рівнях організації, зокрема регіональному, являє собою нову модель наукової комунікації, що забезпечує вільний доступ до результатів досліджень та демонстрацію реальних показників якості наукової роботи інституційного закладу, підвищує рейтинг, статус, авторитет інституції, а також престиж її бібліотеки, впливає на інтенсивність розвитку наукових досліджень, їх наукову, соціальну й економічну значимість. Перспективою подальших досліджень є створення єдиної цифрової бібліотеки наукових здобутків регіону, що надасть змоги гідно представити її на національному та світовому рівнях наукової інформації, а також підвищити рейтинг і популярність кожної бібліотеки ВНЗ — члена такого об'єднання.

Список літератури

1. Бруй О. Інституційний репозитарій: перші кроки / Оксана Бруй // Бібл. форум України. – 2006. – № 4. – С. 14-17. – Бібліогр.: 7 назв.

Розділ 2. Соціальні комунікації

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Відкритий доступ в країні вранішнього сонця: [Могилянська Бібліотекарка]: [Електронний ресурс]. – 2011. – 25 березня. – Режим доступу: http://kmalibrary.blogspot.com/2011/03/blog-post_25.html. – Загол. з екрана.
4. Глухов В.А. Распределенные электронные библиотеки / В.А.Глухов, О.Л. Лаврик // Библиотека в эпоху перемен. – М., 2001. – Вып. 2 (10). – С. 136 – 142.
5. Как улучшить доступ к научной литературе в развивающихся странах: вызовы и возможности движения «Open Access» / Л. Чан, Б. Кирсоп, С. Коста, С. Аруначалам // World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council «Libraries — A voyage of discovery» August 14th — 18th 2005, Oslo, Norway. – Режим доступа: <http://www.ifla.org/IV/ifla71/Programme.htm>.
6. Колесникова Т.О. Сучасна бібліотека ВНЗ: моделі розвитку в умовах інформатизації [Електронний ресурс] / Т.О. Колесникова . – 6 с. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bdil/2009_4/10.pdf. – Назва з титул. екрана.
7. Коммуникация: У Google Books появился двойник [Электронный ресурс] . – Режим доступа: <http://halavanet-internet.info/halavan3t.ru183.html>. – Назва з титул. екрана.
8. Копанева В. Бібліотека в системі наукової електронної комунікації / В. Копанева // Бібл. вісн. – 2007. – № 5. – С. 3 – 9.
9. Лаврик О.Л. Академическая библиотека в системе современных научных коммуникаций / О. Л. Лаврик // Материалы VI научной сессии ГПНТБ СО РАН (9 — 10 ноября 2000 г., г.Новосибирск. – Новосибирск, 2001. – С. 129 — 134.
10. Огляд європейських проєктів зі створення електронних бібліотек / О.В.Новицький, М.А. Шиненко, В.А. Ткаченко, Ю.А. Лабжинський // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 6 (14). – Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>. – Назва з титул. екрана.
11. Соколов А.В. Введение в теорию социальной коммуникации: учеб. пособие / А.В. Соколов. — СПб., 1996. – 320 с.
12. Хаманн Олаф. «В Интернете все!» — Все ли в Интернете? О системе виртуальных библиотек в Германии // Международная деятельность библиотек как ресурс развития экономической привлекательности регионов России: Материалы Общероссийской научно-практической конференции 13-16 октября 2008 г., г. Омск / Сост. И. К. Кряжева. – Омск, 2009. – 184 с. – Режим доступа: http://www.lib.okno.ru/naschi_i_zdaniya/%D0%91%D1%80%D0%BE%D1%88%D1%8E%D1%80%D0%B0.doc.
13. Шрайберг Я.Л. Корпоративные и национальные проекты Открытого доступа / Я.Л. Шрайберг, А.И. Земсков // Науч. и техн. б-ки. – 2008. – № 8. – С. 5. – 23. – Режим доступа: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/18995659>.
14. Шукайте Гарвард серед «Слонів» [Електронний ресурс] // Могилянська бібліотекарка. – Режим доступу: http://kmalibrary.blogspot.com/2011/02/blog-post_13.html. – Назва з титул. екрана.

15. Ярошенко Т. Зелений шлях відкритого доступу. Репозитарії та їх роль у науковій комунікації: перші двадцять років / Т. Ярошенко // Бібл. вісн.– 2011.– № 5.– С. 3 — 10.
16. NathiTrust как «научная» альтернатива Google [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.litsnab.ru/literature/1259>.– Назва з титул. екрана.
17. Hills P.J. The scholarly communications / P.J. Hills // Ann. Rev. of Information Science and Technology.– 1983.– Vol. 18.– P. 99 — 125.

Надійшла до редколегії 11.01.2013 р.